

Творчасць М. Зарэцкага 30-х гг. XX ст. сведчыць аб шматаспектных падыходах пісьменніка да праблемы чалавека, якія забяспечвалі глыбінню спасціжэння яго трагічнай сутнасці ў часы гістарычных зрухаў. Думка аб непаўторнасці, адзінкавасці кожнага факта, сітуацыі, з'явы спрыяла выяўленню ідэі самакаштоўнасці чалавека беларускай прозай, уздымала на новы ўзровень працэс спасціжэння ўнутранага свету асобы ў анталагічным кантэксце. Творы М. Зарэцкага пра калектывізацыю па-новаму завастрылі трагічны канфлікт асобы і грамадства, якое будавалася на ідэі падпарадкавання чалавека інтарэсам калектыву, дзе гора і пакуты асобнага індывіда ўспрымаліся як непазбежнае ахвяраванне дзеля шчаслівай будучыні. Праз тэму калектывізацыі М. Зарэцкі стварае сваю канцэпцыю светабачання, у якой відавочна несупадзенне прыродных законаў чалавечага жыцця з законамі, усталяванымі людзьмі.

Спіс літаратуры

1. *Зарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск, 1991. – Т. 3.
2. *Зарэцкі, М.* Збор твораў: у 4 т. / М. Зарэцкі. – Мінск, 1992. – Т. 4.
3. *Мушыньскі, М.* Нескароны талент: праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага / М. Мушыньскі. – Мінск, 1991.

Ганна Запартыка

ПОСТАЦЬ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА Ў ДАКУМЕНТАХ АРХІЎНАГА ФОНДА АДАМА БАБАРЭКІ

Ліставанне дзеячаў беларускай літаратуры 20–30-х гг. XX ст. з'яўляецца невычэрпнай гістарычнай крыніцай эпохі, якая зараз актыўна вывучаецца і даследуецца. Сярод памятак таго часу значнае месца займаюць лісты аднаго з самых яркіх прадстаўнікоў беларускай класічнай прозы К. Чорнага да сваіх сяброў і паплечнікаў па «Маладняку» і «Узвышшу». На вялікі жаль, не ўсё захавалася ад тых далёкіх гадоў, таму і становіцца для нас дарагім дзяментарам кожны дакумент і кожны радок на сціпрых пажоўклых лістках. Самым багатым скарбам апошніх гадоў, дзе захавалася перапіска, стаў асабісты архіў Адама Бабарэкі і яго сям'і. Менавіта ў гэтым архіве зберагліся сем лістоў пісьменніка, пра якія і пойдзе гаворка [1]. Першая публікацыя часткі гэтых лістоў адбылася ў 1999 г. у чацвёртым выпуску літаратурна-навуковага гадавіка «Скарыніч», які выдаецца старан-

нямі Аляксея Каўкі. У той час, калі рыхтаваўся да выдання гадавік архіў А. Бабарэкі толькі пачаў паступаць у БДАМЛІМ, а ўся перапіска 1920-х гг. знаходзілася ў асабістым валоданні А. А. Бабарэкі¹. Супрацоўнікі архіва-музея рыхтавалі да друку лісты К. Чорнага з копій, перададзеных уладальніцай і аўтарам публікацыі лістоў. У сувязі з некаторымі абставінамі тая публікацыя была няпоўнай, не пазбаўленай недакладнасцей і без навуковага каментарыя.

Ліставанне К. Чорнага і А. Бабарэкі, шчырых і адданных адзін аднаму сяброў і паплечнікаў, не магло быць пастаянным і працяглым, як, скажам, У. Дубоўкі і А. Бабарэкі [2]: абодва жылі ў Мінску, разам працавалі ў літаратурнай суполцы «Маладняк», пасля – у суполцы «Узвышша», разам арганізавалі літаратурныя вечары, сходы, рыхтавалі да выдання часопіс, сустрэкаліся амаль штодня. Лісты пісаліся толькі тады, калі нехта з іх вымушаны быў пакідаць Мінск. Нягледзячы на фрагментарнасць, перарванасць тымі перыядамі, калі сябры былі побач і патрэба ў ліставанні знікала, захаваныя ашчаднай да гістарычных рэліквій сям’ёй А. Бабарэкі лісты К. Чорнага могуць пра многае расказаць.

Першы ліст К. Чорны напісаў А. Бабарэку ў цягніку з Мінска ў Маскву прыблізна ў снежні 1925 г. У канцы ліста пазначаны адрас: Масква, Малая-Грузінская, д. 34, кв. 13. Менавіта па гэтым адрасе пражываў у Маскве У. Дубоўка, у кватэры якога на нейкі час і пасяліўся К. Чорны. Ліст не датаваны, напісаны простым алоўкам на абрыўку лістка няроўным напружаным почыркам, без характэрных для астатніх яго лістоў дакладнасці, стараннасці і падрабязнага апісання падзей. Адразу адчуваецца, што пісаўся ён ў час вялікіх асабістых перажыванняў і адчаю, якія, як пасля стала вядома, і былі прычынай уцёкаў у Маскву. Разгадку тэксту гэтага ліста можна знайсці ва ўспамінах Станіславы Пляшчынскай (жонкі паэта Язэпа Пушчы) «З дзён далёкіх і блізкіх» [5]: «Верасень 1925 года. Слуцк. Усюды пад нагамі шапацела восеньскае золата апалага лісця. Пах яблык. Ласкава свяціла сонца <...> Вось ў такі прыгожы дзень я сустрэлася з Ідай Чырвань². Гэта паэтэса, якая пісала вершы на рускай мове. Павіталіся. Іда пытаецца: «А дзе ты была ўчора? Я так цікава праявля вечар. У Слуцк прыехалі з Мінска два беларускія пісьменнікі. адзін праязік Кузьма Чорны, другі паэт – Язэп Пушча. Былі ў Шу-

¹ Бабарэка Алеся Адамаўна (нар. у 1928 г., жыве ў Маскве), дачка А. А. Бабарэкі.

² Іда Чырвань (сапр. Зінаіда Кобрык, 1906–?), паэтэса, сябра Слуцкай філіі «Маладняка».

кайлы¹. Чур, Пушча мой!» Але, як успамінаў Рыгор Крушына² тую сустрэчу слуцкай моладзі з пісьменнікамі, «Язэп Пушча быў моцна ўзрушаны, зачараваны. Ён не зводзіў воч з прыгожай дзяўчыны Стасі» [4, с. 307], якая вельмі хутка стала яго жонкай – вернай сяброўкай на ўсё жыццё. Але вернемся да ўспамінаў С. Плашчынскай: «Праз дні чатыры я пайшла да Іды. Прыходжу, а яна сядзіць за машынай, і шмат белага матэр’ялу ляжыць каля яе. Я пытаюся: «А што гэта значыць?» – «Гэта значыць, што я выходжу замуж за Кузьму!» Я была вельмі ўражаная: Кузьма і Іда!». А пасля быў ад’езд у Мінск, сустрэча на вакзале. І вельмі хутка «Іда стала сябе дрэнна паводзіць. Завяла непрыгожыя знаёмствы». Вялікай пакутай стала гэта для ранняга К. Чорнага. Менавіта Я. Пушча, А. Бабарэка, У. Дубоўка ў цяжкую хвіліну падтрымалі сябра, не далі зламацца маральна. У чым канкрэтна заключалася гэтая падтрымка, мы цяпер ведаем не толькі з цыгваных тут успамінаў, але і з ліста, які публікуецца пад першым нумарам.

Наступны ліст, з Масквы, К. Чорны напіса А. Бабарэку 21 студзеня 1926 г. У ім ён будзе дзяліцца творчымі планами, цёпла згадваць пра У. Дубоўку і абяцаць хутка вярнуцца ў Мінск. «Ужо сплывае бялявы іней і ўсходзіць свежае руно», – працываваньня К. Чорным радкі сцвярджаюць, што яго маральна-псіхалагічны настрой забруіў аптымізмам, ды і з Масквы ён вярнецца не з пустымі рукамі, а з даробленым і дасканала адшліфаваным апавяданнем «Буланы», урыўкі з якога ўжо публікаваў, і накідамі яшчэ некалькіх твораў.

1926 г. у жыцці К. Чорнага быў творча змястоўным і плённым. Адразу па вяртанні з Масквы ў «Маладняку» публікуецца «Буланы» – «мой верны друг», як скажа сам аўтар, а ў сакавіку выходзіць зборнік апавяданняў «Па дарозе», пасля ў розных часопісах друкуюцца апавяданні «Вучоны», «Прабуюць грушы шумець», «На пыльнай дарозе», «Малатарня», «Гутарка ноччу ў дарозе», «Старыя сляды», «Як мы пакінулі хутар», «На шлюбце», «Выпадак увосень». У ліпені гэтага ж года выйшлі з друку яшчэ два зборнікі – «Пачуцці» і «Хвоі гавораць», а ў «Хроніцы “Маладняка”» канстатавалася, што К. Чорны падрыхтаваў да друку творы «Зямля», «Вясна» і драму ў 4-х дзеях «Вуліца»³.

Не заставаўся К. Чорны ў баку і ад літаратурна-грамадскага жыцця. У пачатку сакавіка 1926 г. пісьменнік быў накіраваны на працу ў

¹ Паўлюк Шукайла (1904–1939), паэт, празаік, крытык. у той час арганізатар Слуцкай філіі «Маладняка».

² Рыгор Крушына (сапр. Казак, 1907–1979), паэт.

³ Рукапіс драмы «Вуліца» не захаваўся.

Інбелкульт рэдактарам выдавецкага аддзела. 21 сакавіка прыняў удзел у з'ездзе селькораў газеты «Беларуская вёска» і разам з Я. Купалам, Я. Коласам, К. Крапівой і М. Чаротам быў абраны ў прэзідыум. У хуткім часе К. Чорны стаў кіраўніком драматургічнай секцыі Мінскай філіі «Маладняка». У гэты час ідзе актыўная праца па стварэнні новай літаратурнай арганізацыі. 26 мая 1926 г. К. Чорны разам з А. Бабарэкам, У. Дубоўкам, Я. Пушчам, К. Крапівой падпісалі заяву аб выхадзе з «Маладняка» і аб'явілі аб стварэнні літаратурнага згуртавання «Узвышша». У ліпені гэтага ж года ён быў абраны старшынёй прэзідыума гэтай арганізацыі. Удзельнічаў пісьменнік і ў стварэнні ў чэрвені 1926 г. Беларускага таварыства драматычных пісьменнікаў і кампазітараў, статут якога падпісаў разам, Я. Купалам, З. Жылуновічам, З. Бядулем, В. Шашалевічам, Е. Міровічам.

На зыходзе лета 1926 г. К. Чорны пакіне Мінск, каб адпачыць і падмацаваць свае творчыя і фізічныя сілы ў любых з дзяцінства Цімкавічах і яго ваколіцах. Адтуль ён будзе пісаць А. Бабарэку лісты, поўныя філасофскіх роздумаў і лірычных настрояў. У іх шмат назіранняў, многія з якіх пасля стануць праўдзівымі і шчырымі радкамі яго твораў. Да таго ж гэтыя лісты напоўнены аптымізмам, добрым гумарам, так знаёмым нам па творах прэзаіка.

Два апошнія лісты К. Чорнага напісаны ў ліпені – пачатку жніўня 1928 г. з Мінска ў Бабруйскую акругу на ст. Дараганава, дзе А. Бабарэка і К. Крапіва з сем'ямі былі на адпачынку [3, л. 10]. Апошні з іх мае зварот «Браты», г. зн., што аўтар пісаў адразу да двух сяброў. Выкліканы яны былі перш за ўсё неадкладнасцю вырашэння праблем часопіса «Узвышша». У гэты час увесь рэдактарскі склад знаходзіўся ў адпачынку і толькі К. Чорны заставаўся у Мінску.

Лістоў К. Чорнага да А. Бабарэкі, як бачым, не так шмат. Магчыма, што не ўсе захаваліся. Застаюцца невядомымі лісты А. Бабарэкі да К. Чорнага. Летам 1930 г., па прычыне арышту і высылкі А. Бабарэкі, сябры развіталіся назаўсёды. Перапіска паміж імі ва ўмовах таго часу была проста немагчымай. Але і гэтыя сем лістоў, якія мы маем у Беларускім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва, з'яўляюцца каштоўнейшай крыніцай для вывучэння жыцця і творчасці вялікага прэзаіка. Прыводзім іх.

№ 1

Братка мой любы Адам!

Пішы мне зараз-жа што, як і дзе яна, што яна гаворыць, ці думае яна выяжджаць. Я пад'яжджаю да Масквы, жыць тут не магу. Адаў-бы усё, каб пажыць хоць трохі ў Цімкавічах, ды там у цішыні супачыць ад усяго таго, да чаго яна мяне давяла.

Пішы заразжа. Пагавры з Уладзікам і Андрэем¹.
Я ёй высылаў бы кожны месяц грошы, каб яна не даводзіла мяне толькі да сама-
губства.

Да ўчарашняга дня мне ўжо было ўсё-роўна, а гэта так хочацца жыць.

Пішы хутчэй.

Субота.

Кузьма.

Москва, Малая-Грузинская, д. 34 кв. 13.

№ 2

Братачка мой родны Адам!

Зьбіраюся ўжо скоро выяжджаць у Менск. «Ужо спывае бялавя іней і ўсходзіць
свежае руно». Але ўсё-ж некая ні то трывога, ні то некі непакой, бясформенны і
незразумелы мяне гняце. Можа гэта проста такія адчуваньні жыцця. Якраз цяпер
працую над Буланым, маім верным другам. Ня ведаю, што скажуць пра яе тыя, што
будуць чытаць, а мне здаецца, што тут у лірыцы, часамі ледзве прыметнай, разгорт-
ваецца тонкі і зусім лёгкі гумар, а ў маленькім песімізме – вялікі аптымізм. Нічога.
Пішучы й думаючы – можна жыць на гэтым сьвеце.

А тут яшчэ ліха на яго некае адчуваньне, што там майго зборніка не пускаюць у
друк – можа памыляюся, але неяк так здаецца². Не здаецца, а адчуваецца. Быў я,
братка ты мой, у клініцы з Уладзем. Справы мае лепш, як я думаў, а яго горш, як ён
думаў. Але, наогул, усё добра.

Напісаў я тут столькі, колькі ў Менску за паўгода не пісаў – мяшае там праклятая
газэта³. Многа сабраў матар'ялаў, многа перадумаў. Больш расплюшчыў вочы на
тэатр і думаю сур'эзна заняцца ў гэтай галіне.

Напісаў я, каб ты ведаў, адно апавяданьне, дзе ёсьць такая сцэна⁴: у піўной фэль-
етаніст чытае свае вершы, а рэпартэры, маладыя пісьменьнікі, а найбольш журналі-
сты, апэньваюць іх, дык дзе мне было ўзяць для фэльетаніста вершаў? Я, што робячы,
узяў ды сам «сачыніў»:

Капусьціць порткі,
Прэцца ў чыстым полі.
Ды ўсё гукае, енчыць як сава.
То чаго ты: гэта-ж твая воля.
Эх дурная-ж ты, яйбогу галава
Калі ўжо так,
Калі ўжо так прышлося,
Калі ўжо мох ды верас стаў чужым –
Схваці за яйца ты тхара ці лося,
Ды ім дваім пад хвост ты паглядзі

Пасья ў другім месцы таксама трэба было, дык тут ужо памог Уладзя:

¹ Уладзімір Дубоўка і Андрэй Александравіч.

² Відаць, маецца на ўвазе зборнік «Па дарозе».

³ З мая 1924 г. па студзень 1928 г. К. Чорны працаваў у газете «Беларуская вёска».

⁴ Назву і публікацыю апавядання ўстанавіць не ўдалося.

У дынамічна-бэтонную восень
Я порткі рукамі падціснуў
Песьню гармонік калосіць
Эх нырну я ў сьвісьце.
У рыштках шалёныя ары
Прозалаць ліпы слупамі
Сьпяць сутарэньні і тратуары,
Сьвецяць пупы-ліхтары.

Дык от, весялей троха...

Усяроўна як гэта хто палажыў на тачыла маю душу ды вытачыў яе – так неяк усё
востра пачало адчувацца.

Бачыў у труне Есеніна¹. Ці не заставіць гэта «многіх» задумацца аб нашым быць,
пісьменьніку? Бо сапраўды, мы гэта як тая крынічная вада, што скупа прабіваецца
праз зямную кару.

Братка, з самага цямна пішу, утаміўся і не канчаю, усяго не сказаўшы: хутка
ўбачымся, а то яшчэ напішу.

Твой Кузьма

Другая гадзіна, а Уладзік сьпіць – цэлую ноч пісаў ён вершы.

Прывітаньне тваёй жонцы, Казі, Каці².

К.

21.1.26 г.

№ 3

Братка Адам!

Цяпер, значыцца, (такое дзела, сусед, выходзіць) пашла індустрыяльная барацьба
супраць народнай цемры – шаптуны, усякія забабоны патроху выводзяцца. Дык я
от цяпер сяджу ў такіх абставінах, што думаецца мне: замест старых шаптуноў – цём-
ных і несьведомых саматужнікаў, вырас і вырастае кадр новых, малалых індустрыяль-
ных і цывілізаваных (кваліфікаваныя шаптуны).

Пішу гэта я з глухога хутару, вёст 8 за Цімквічамі. З вакон відаць вёску. Здаецца,
што гэтыя старыя хаты яшчэ горш агарнуліся зямлёю і пазарасталі зельлем. І такая
нудота там і такая ціхасьць, што думаецца: у душы гэтых людзей ніколі няма ніякага
бунту. І от індустрыялізацыя гаспадаркі, жалезнасьць, а значышчай нейкая цвёрдая
веліч. Але бяда ўся ў тым, што ў нас машынізацыя гэтых хат заняліся «поэты».
Напіша ён, ліха яго матары, вершык, у якім заклікае машыну прыйсьці й агарнуць
гэтыя хаты. Кліча-кліча – ня йдзе машына! Тады ён каля песьні аціраецца. Гэта якраз
як шаптуны заклікаюць здароўе да хворага.

Гэта я раніцою паднімаюся з пасьцелі і такія думкі прыйшлі.

У гэтай глушы вельмі было-б слаўне, каб не пасьля гораду. Такі смутак пакрывае
палявыя прасторы, нават ён адбіваецца на тварах. Я прыглядаюся да людзей – у

¹ С. Ясенін загінуў 28.12.1925 г. у Ленінградзе, 30.12.1925 г. быў пахаваны ў Маскве.

² Ганна Іванаўна Бабарэка. Астатнія асобы не ўстаноўлены.

жанчыны, якая год ці два як пайшла замуж – твар здаецца старым, памятым... І ўсё вакол у жыцці, як у таго шаўца на акне ў непарадку. Тут, у гэтага чалавека, што небудзь калі выплыве ў думках, дык мільгане і забудзецца, загэтым і няма «плянаваці», а ўсё ўрыўкамі й кавалкамі. Няма калі і няма як думаць і тварыць гэтаму чалавеку. Муціць загэтым і філэзофія кожнага народу заўсёды зьяўляецца сырым матар'ялам. А нашы паэты гэтага матар'ялу не бачаць, ды твораць свой сырэц...

Гаспадыня хутару нядаўна мне сказала:

– Ня вам кажучы мне вельмі сярэдзіна баліць. Хоць бы золата ляжала – трудна нагнуцца.

От якія адносіны да золата. Гэта значыцца адвечная беднасць і пастаянныя жаданні і мары стаць багатым.

Муціць чалавек вечна шукаць будзе нейкае золата і ўсёроўна ніколі яго не знойдзе.
11/IX.26 г.

№ 4

Дарагі братка Адам!

Сягоньня ў мяне такое ў пачуццях: вакол усё добра, усё на зямлі зроблена так як хацеў чалавек, жыццё чалавека на зямлі даведзена да максімума шчасся. І ўсё ж нейкі смутак, які гранічыць з распаччу, на зямлі. Ён можа не ў ва ўсіх, ён можа толькі ў некаторых індывідуумаў з чалавечай пароды, але ён ёсць. Нават калі чалавек перамог сьмерць, калі ён зьнішчыў усю агіднасць, усё безобразіе («мерцаюшыя» чэрві, якія точаць мерцьвяка) то й тады застанеца смутак, ён застанеца ў імя тых пакут, якія былі некалі на зямлі. А тым часам жа на зямлі як і на ўсім сьвеце нішто не давядзе нічога да шчасся. Не да шчасся, гэта вельмі адноснае і мізэрнае слова, над якім заўсёды можна сьмяяцца, не да шчасся, а да нейкага «упорядоченага». У аснове-ж сьвету ляжыць прыгнечаньне – натуральны падбор – кветкі зацвітаюць на глебе ўгноенай сьмерцю-трупамі ранейшых кветак. Самы кругазварот матэрыі ёсць паданьне аднаго другім, зьмена формаў ёсць сьмерць формаў – формы матэрыі, але ж гэтыя формы жывуць і адчуваюць! Адгэтуль вывад: пры такой аснове ў пабудове сьвету, нешчасьце формаў матэрыі ў тым, што вышэйшыя з іх адчуваюць – зьяўляюцца жывымі, жывуць... Што страшна тут? Страшна ня сьмерць, страшна бясьсільле, немагушчасць: я не хачу ўміраць і нічога не магу зрабіць, каб жыць. А жыць, гэта значыць ёсць усё тое што жыве і хоча жыць. Гэта ўсёроўна як-бы ўвесь сьвет загарэўся і чалавек у межах гэтага сьвету пачаў шукаць зьбаўленьня ад агню (Буддзізм?!). Адгэтуль яшчэ адно вынікае: уяві ты сабе што топіцца карабель на моры. Гінуць тысячы людзей, тысячы пудоў золата, гінуць машыны; страшныя прылады для набыцця сьмерці і для набыцця жыцця... Можам уявіць што тут гіне якая небудзь вялікасьць, усеабдымнасьць. І разам з усімі і ўсём тут гіне, скажам, пачак папярос «Сафо», схаваны ў кішэню аднаго з тых людзей, што гінуць. І от каб гэта хто небудзь з берагу, бачачы як гіне карабель, закрываў:

– Браткі мае, папяросы Сафо гінуць!

Дык от калі параўнаць сьвет з караблём, што ці не зьяўляюцца ўсякія «войны і заваеваньня», усякія «великие переселения народов» папяросамі «Сафо»?

Нічым гэта я кіравацца й ня думаю, гэта я толькі зрабіў мерку для таго, каб пазнаваць узасьць і шырыню. Усе вялікія паэты сьвету ведалі гэтую шырыню, у сваіх творах яны выяўлялі ўсё так, што творы іх застаўлялі і адчуваць і думаць, нашы паэты гэтага не маюць. Я ўчора вечарам пераглядаў сучасных расейскіх вершапісцаў і мне стала весела: яны не йдуць перад намі, у іх цяпер такая-ж убогасьць як і ў нас. (Паце-

шыўся!) Мне здаецца, што наша эпоха шэдэўраў не дасьць – упадак думкі і пачуцьця і ўзвышэньне фразы. Загэтым і расьце цяпер у нас мастацтва прамойцаў і фізкультура. «У здравым целе здаровы дух» – нядаўна ў Цімкавічах была шамятуха – хлопцы расквасілі некалькі галоў і вакон. Целы ў іх здравыя як у бегмотаў. Не думаю я каб у часе шамятухі дух іх заставаўся пасыўным.

Сягоньня на гатым канчаю.

К. Пішы як нашы справы.

№ 5

Дарагі братка Адам!

Мне здаецца, што ўся гісторыя духоўнай культуры чалавецтва ёсьць ападанні і ўзняцьці асобы. Гэта ў вузкім (калі можна так сказаць) сэнсе. Больш-жа шырока – у чалавецтве ніколі не пакідала з нечым змагацца чалавечая асоба і ніколі не было таго, каб асоба (нават якоегана небудзь вырадка) пакінула проціставіць сябе ўсяму сьвету. Гэта заложана ў пачатках адчуваньняў жывое істоты і адгэтуль закон самааховы. У часы вялікага колектыўнага руху межы дзейнасьці асобы звужаліся (можа маральна, ці як тут сказаць), але затое індывідуальнасьць рабілася больш вострай, вырастала, затаіўшыся сама ў сабе, бо тады павялічваліся пакуты (вайна, рэвалюцыя). А цяпер у нас, калі мінулася ваенная й рэвалюцыйная вастрата, асоба пачала дзейнічаць. Загэтым цяпер у нас зьяўляецца такое багацьцё і рознакаляровасць тыпаў. Пры соцыялізме пачнецца надзвычайны рост індывідуальнасьці, гэта можа будзе сродак рагунку асобы з рамак. Экономіка зробіць жыцьцё можа бесклапотным, выгодным і тады, калі не варушыць – муць настрояў і думак індывіда, пачнецца «соньялістычнае мяшчанства», усёроўна як цяпер у нас ёсьць «комсамольскае мяшчанства». Дастаеўскі – вялікая зьява ў чалавецтве, яго гэроі таксама. І ўсе яны індывіды («Подогнаць шэдэўры под общественные явления немислимо». – Луначарскій ... Здаецца так ...). Загэтым якое-б сабе рэвалюцыйнае, ці пролетарскае, ці «колектывіскае» літаратура не была, яна будзе заўсёды мець у сабе тыпы. Мне здаецца што разам «Kva Vadis» (здаецца не так напісаў) Сянькевіча¹ ёсьць прадвесьнік ламанаў, якія павінны будуць адбіць часы ўстанаўленьня сацыялізму, камунізму. Пасьля «гэтых устанаўленьняў гэтага пэрыяду ў літаратуры» пачнуцца зноў літаратурныя склокі, як у нас цяпер. Прычым, гэтак «адбіцьцё ў літаратуры» адбудзецца можа праз тысячу год пасьля самога «ўстанаўленьня»... Адзіная-ж крыніца тае літаратуры, якая будзе жыць вечно, гэта чалавек, бо ў істоце сваёй ён зьмяняецца так, што элементы яго, пачаткі яго, застаюцца тымі самымі. Адгэтуль і тое вечное кіпеньне чалавека, тое, што мы называем – духоўнае, дух, душа, адчуваньні. У селяніна абуджае настроі поле, у рабочага машына, а настроі адны. Мы жывём не асьвечанай сонцам зямлі. Можна дапусьціць што сонца патухла, але жыцьцё на зямлі захавалася і мы зноў жывём. Тады, бязумоўна, жыцьцё на зямлі зьмянілася-б нават у пачатках сваіх. Аднак смутак і радасць засталіся-б тымі самымі...

Пішу са Слуцку. Учора прыехаў сюды проста так. Сягоньня на аўтобусе назад у Цімкавічы. Частыя дажджы не перашкаджаюць таму, што ў Цімкавічах добра.

Кузьма.

Аўторак.

Чысла не памятаю, 21 ці 22.

¹ Генрык Сянькевіч (1846–1916), польскі пісьменнік. Тут гаворка пра яго раман «Quo vadis» («Кама граззешы»).

Браце Адам!

Антон¹ у мяне пытаў, і нават добра пытаў, але-ж усё роўна нічога не памагло справе, бо Гомель вельмі-ж, ліха на яго, далёка ад Менску і мне нязручна самому шукаць згубленых там рукапісаў. Я напісаў у Гомель каб яны адшукалі іх і пусьцілі ў гэты нумар². Антон якраз можа быць сьведкаю, з ім мы разам хадзілі да Ханіна. Якраз тады, калі я пісаў, ён сядзеў ад мяне злева і здаецца нават трымаў у руках маю палку (хоць за гэты апошні факт паручыцца не магу). А Ханін сядзеў ад мяне направа. Тады якраз пачынала зьмяркацца. Матар'ял у нумар сабраўся от які³:

К. Калюга. Ні госьць ні гаспадар – 2 ар.

К. Чорны. Сястра (канец) – 1 ар.

К. Чорны. Верасьнёвыя ночы (апов.) – 1 ар.

А. Адамовіч. М. Гарэцкі – 2 ар.

Ю. Бязозка. Партрэт Бядулі – 1 ар.

У. Дубоўка. Пра новы раман К. Гамсуна – 1 ¼ а

М. Равенскі. Гармонізацыя беларускіх народных песень маскоўскімі кампазітарамі. Можа трохі менш. – ¼ а

Вазьнясенскі пра Коласа – ¼ а⁴

Хлябцэвіч – ¼ а⁵

Ластоўскі – Прычына ... – ¼ а

Егішэ Чарэціч⁶ (армянскі). Вось іду я да вас (верш) – 12 радкоў.

Яшчэ не рэдагаваны вершы, кагалдзе прысланыя, С. Дарожнага, не прыслаў яшчэ аповесці Зм. Бядуля, Пушча пад-першае чысло прышле свае творы. «Культура мовы» складзена з вестак маіх, Калюгі і Ліхадзіеўскага⁷.

У Гомель пасланы – Бязозка, Дубоўка, Ластоўскі, Егішэ Ч.⁸ Заўтра пашлю тое, што гатова ў галоўліце. Наконт-жа некаторых матар'ялаў прыдзецца параіцца, дзеля гэтага трэба будзе прыехаць пад нядзелю (калі атрымаю пэнсію). Антон канчае свой артыкул і адначасна перакладае Вазьнясенскага⁹.

¹ Антон Адамовіч (1909–1998), крытык.

² Часопіс «Узвышша» ў гэты час друкаваўся ў Гомелі ў друкарні «Палесдрук».

³ Тут гаворка пра часопіс «Узвышша» за 1928 г. № 4 (10).

⁴ Аляксандр Вазьнясенскі (1888–1966), літаратуразнавец.

⁵ Яўген Хлябцэвіч (1884–1953), літаратуразнавец.

⁶ Егішэ Чарэціч (сапр. Сагаманян) (1897–1937), армянскі паэт і празаік.

⁷ Назва рубрыкі ў часопісе «Узвышша».

⁸ Маюцца на ўвазе творы названых аўтараў.

⁹ Часопіс «Узвышша» № 4 (10) за 1928 г. выйшаў з наступным зместам: К. Чорны. «Верасьнёвыя ночы»; Л. Калюга. «Ні госьць ні гаспадар». Аповесць. Працяг; П. Глебка. «Матчыны казкі», «Нізка вершаў»; Зм. Бядуля. «Язэп Крушынскі». Аповесць. Працяг; С. Дарожны. «Вячорныя песьні» і інш. вершы; К. Чорны. «Сястра». Раман. Ч. 4.; У. Жылка. Вершы; К. Крапіва. «На алкагольным фронце» і інш.; У. Хадька. Вершы; Е. Чарэціч. «Вось іду я да вас». Верш у перакладзе Ул. Дубоўкі з армян. м.; А. Адамовіч. Максім Гарэцкі. VIII; Ю. Бязозка. Літаратурныя партрэты. 2. Змітрок Бядуля.; Я. Хлябцэвіч. Ян Баршчэўскі – першы беларускі пісьменнік XIX веку і ягонае апісанне партызанскага руху беларускіх сялян; Ул. Дубоўка. «Landstrykere» Кнута Гамсуна; М. Равенскі. Гарманізацыя беларускіх народных песень маскоўскімі кампазітарамі. У рубрыцы «Культура мовы»: Ул. Дубоўка. «Праект літар для згукаў “дз” і “дж”».

З водпускам мне не пашанцавала – увесь, можна сказаць, час было холадна і мокра. А цяпер у горадзе нудна, нікога няма, няма куды дзецца, ды нешта не працуецца, цягне назад у вёску. Гэтымі днямі быў Язэп¹. Мы з ім разам прабаўталі шмат часу, нават вечарам хадзілі на музкамедыю, але да канца не дасядзелі. Бядулі ў Менску ўжо не застаў.

Гаварылі з Язэпам аб рэарганізацыі часопіса. Ці ня лепш было-б яе зменшыць, а частку твораў выдаваць асобнымі кніжкамі. Бо кніга і праз пакаленьні не страціць сваёй вартасьці. Прынамсі дзеля публікі – яе можна распаўсюдзіць. Але каб выдаваць часопіс меншую, але штомесячна. А можа часопіс заставіць так як ёсьць, але аркушы 2 урываць з кожнага нумару дзеля літаратурнай газеты? У ва ўсякім разе вельмі нядобра, што 2 месяцы пра нас кожны раз ні слуху ні духу. Дубоўка знаходзіцца ў Касьцюковіцкім раёне на Калініншчыне, а Лужанін прыслаў Антосю сёння ліст, у якім нейк блытана гаворыць што ажаніўся.

Прывітаньне жонцы, Кандрату і Кандрацісе. Цалую цябе.

Кузьма 24. VII. 28 г.

Мой адрас: Вуліца Чырвонага Сьцягу № 6 Раманоўскаму М.

№ 7

Браты!²

Пасылаю Язэпавы³ вершы. Арыгналы ў мяне. У галоўліт яшчэ не здаваў. Заўтраж – напішэце сваё уражаньне аб іх. Мне яны падабаюцца. Але мне падабаецца калі напісана у апавяданьні што увосень дзьме вецер і хмурна бывае, а мне кажуць што гэта няпраўда і апав. [яданне] не друкуюць. Па-мойму ў галоўліт трэба здаваць. Зараз ж пішэце, каб у суботу аддаць у галоўліт. Можа якія заўвагі ад Вас будуць.

Кузьма.

Лепш за ўсё паведаміце тэлеграмай.

2/VIII.28 г.

Паведамі, Адам, Хадыкаў⁴ адрас.

Спіс літаратуры

1. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 407. – Вопіс. 1. – Адз. зах. 180.
2. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 407. – Вопіс. 1. – Адз. зах. 149–167.
3. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ). – Фонд 407. – Вопіс. 1. – Адз. зах. 151.
4. Крушына, Р. Выбраныя творы / Р. Крушына. – Мінск, 2005.
5. Плашчынская, С. «З дзён далёкіх і блізкіх» / С. Плашчынская // Польша. – 1992. – № 4.

¹ Язэп Пушча.

² Зварот адначасова і да К. Крапівы.

³ Язэп Пушча.

⁴ Уладзімір Хадыка (1905–1942), паэт, перакладчык.